

АНАЛІЗ РОЗБІЖНОСТЕЙ В ОЦІНКАХ БІДНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ

Чуприна О.О., к.е.н., доцент

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Назарова О.Ю., к.е.н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі проведений аналіз соціальної нерівності та бідності в Україні на базі комплексного використання існуючих методологічних підходів до їх кількісної оцінки. Здійснене дослідження досягнень країни у боротьбі з бідністю та соціальною нерівністю протягом 2000-2012 рр. Виявлені суттєві розбіжності результатів застосування різних методів досліджень щодо рівнів бідності та соціальної нерівності, пояснені їх основні причини.

Ключові слова: соціальна нерівність; бідність; прожитковий мінімум; самоідентифікація; показники бідності та соціальної нерівності; доходи та витрати домогосподарств.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення років незалежності зумовили збідніння переважної частини населення України та посилили майнове розшарування. Офіційного визнання проблема бідності в Україні набула у 2001 р. після затвердження Указом Президента «Стратегії подолання бідності». Подальші кроки дозволили пом'якшити ситуацію, однак і сьогодні проблему бідності в країні не можна вважати повністю розв'язаною. За таких умов чітке розуміння поточної ситуації та тенденцій змін щодо рівня бідності та соціальної нерівності в країні дозволяє обґрунтовувати напрями та методи державного впливу з метою підвищення рівня життя населення та забезпечення подальшого соціально-економічного розвитку країни. Сказане доводить високу актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій. Питання бідності та соціальної диференціації населення в Україні є предметом зацікавленості з боку економістів, соціологів та політологів. Серед них, зокрема, Башкіров С., Васильєва О., Крикун О., Лібанова Е., Новосельська Т., Огай М., Полякова С., Реут А., Холод Н., Черенко Л., Шевченко Л., Шишкін В. та інші [2; 5; 9; 11-12]. Вони досліджували причини, наслідки, шляхи подолання бідності та соціальної нерівності; пропонували методики вимірювання їх рівня; намагалися обґрунтувати особливості формування нової соціальної структури українського суспільства. Однак слід зазначити, що єдиного методологічного підходу до оцінки бідності та соціальної нерівності так і не було напрацьовано.

Мета роботи: комплексне використання підходів щодо якісної та кількісної оцінки соціальної нерівності і бідності в Україні, виявлення та пояснення протиріч між результатами їх використання.

Виклад основного матеріалу.

Дати однозначну оцінку поточного стану та динаміки рівня бідності в Україні досить складно. З одного боку, за даними органів державної статистики в країні протягом останнього десятиліття відбулися карколомні позитивні зміни: у 2012 р. середня реальна заробітна була у 4,3 рази вище ніж у 2000 р. Щодо середньої пенсії, то тут підвищення було ще більш суттєвим – у 5,8 рази [розраховано за даними 7]. Рівень абсолютної бідності населення за загальними доходами скоротився з 80,2 % у 2000 р. до 9,1 % у 2012 р. І, якщо на початку 2000-х рр. середньомісячна заробітна плата та середньомісячний наявний дохід на одну особу були нижчими за середньомісячний прожитковий мінімум, то в 2012 р. заробітна плата була майже втричі, а середньодушовий наявний дохід – майже вдвічі вищими за прожитковий мінімум (рис. 1).

До того ж в країні протягом досліджуваного періоду відбулося зниження рівня соціальної нерівності: Так, у 2012 р. грошові доходи у 20 % найбільш забезпеченого населення були у 3,6 рази вище, ніж у 20 % найменш забезпеченого; а загальні доходи були більшими у 3,3 разів (у 2000 р. значення показників становили 6,0 та 4,4 рази відповідно) [1; 7].

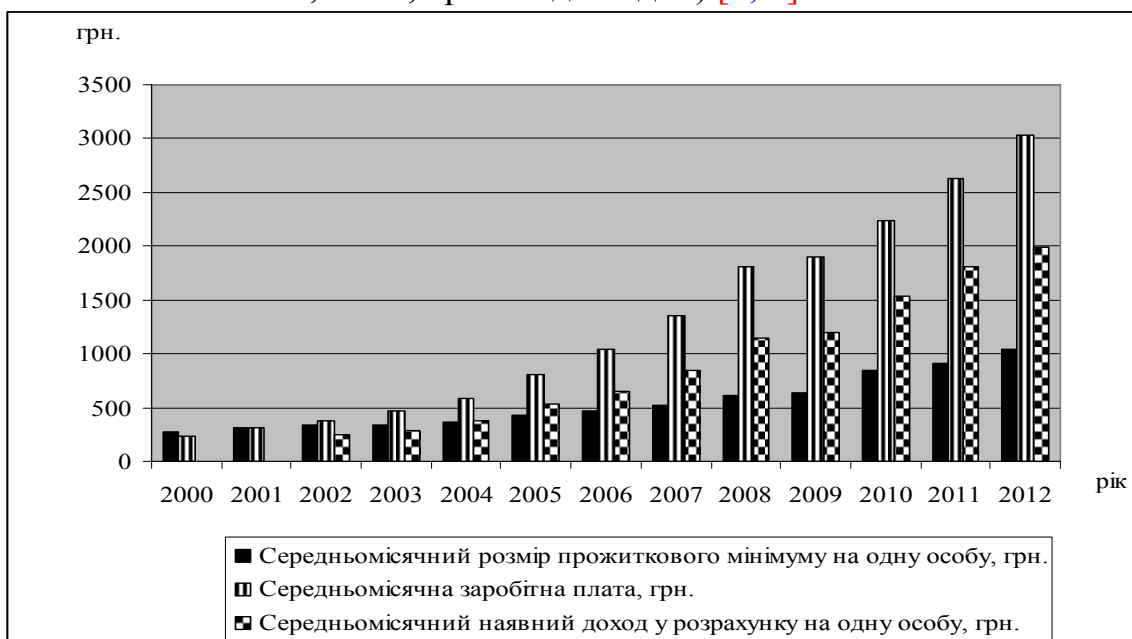

Рис. 1. Середньомісячні розмір прожиткового мінімуму, заробітна плата та наявний дохід у розрахунку на одну особу в Україні у 2000-2012 рр. [7]

З другого боку, таке суттєве зростання доходів населення та зниження соціальної нерівності мало відповідним чином позначитися на добробуті домогосподарств, однак значних змін не відбулося. Так, дані, наведені на рис. 2 та 3, свідчать про те, що певне зростання обсягів споживання продуктів харчування, а також забезпеченість населення товарами тривалого використання протягом досліджуваного періоду дійсно мали місце. Але темпи

цих зрушень не відповідають темпам зростання реальних доходів і є значно нижчими за останні.

Аналізуючи дані рис. 2, варто зазначити, що свідченням зростання добробуту громадян, з одного боку, є зростання обсягів споживання м'яса, молока, риби та продуктів з них, яєць, овочів, баштанних, фруктів, ягід та горіхів, а другого боку, зниження обсягів споживання картоплі та хліба, що є товарами Гіффена.

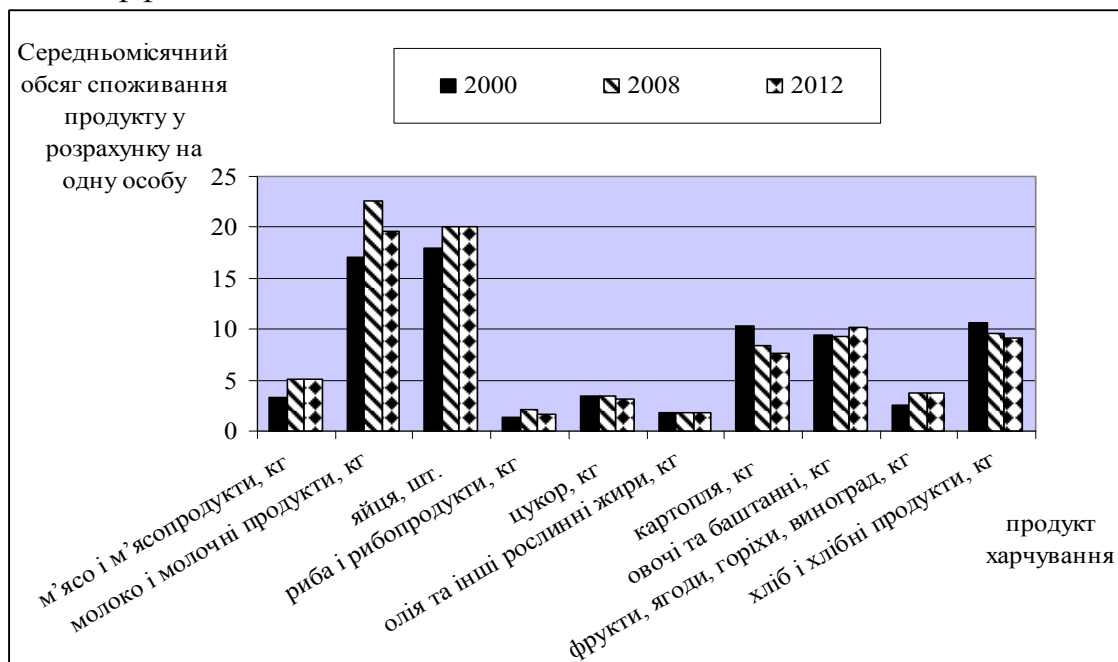

Рис. 2. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у 2000, 2008 та 2012 рр. [7]

На рис. 3 не представлена динаміка таких товарів тривалого використання, які дістали значного поширення внаслідок НТП (мобільні телефони, комп'ютери, мікрохвильові печі, кухонні комбайни тощо) або морально застаріли (магнітофони, магнітоли) з тієї ж причини, адже їх наявність або відсутність свідчить скоріше про рівень розвитку науки і техніки, а не про рівень життя населення. Певною мірою завищеними з зазначених причин є і темпи зростання середньої кількості телевізорів на 100 домогосподарств, бо на рис. 3 представлені лише кольорові телевізори.

Якщо стрімке зростання реальних доходів громадян протягом досліджуваного періоду не супроводжувалося відповідними темпами зростання обсягів споживання продуктів харчування та рівня забезпеченості товарами тривалого користування, логічно зробити припущення про покращення житлових умов або про нарощування заощаджень.

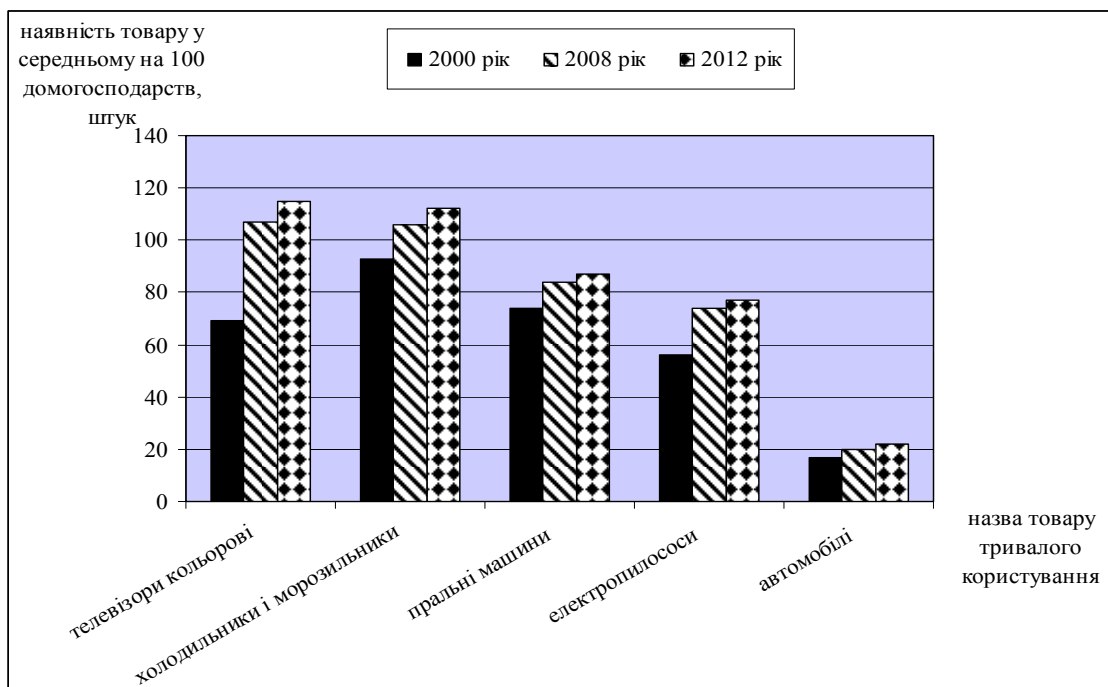

Рис. 3. Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування у 2000, 2008 та 2012 рр. [7]

Дійсно, протягом досліджуваного періоду житловий фонд, що в середньому припадає на одного жителя України зріс з $20,7 \text{ м}^2$ у 2000 р. до $23,7 \text{ м}^2$ у 2012 р., тобто на 14,5 %. Але, нажаль, таке збільшення значною мірою пояснюється стрімким падінням чисельності населення країни; безпосередньо площа житлового фонду за цей період зросла лише на 7,8 %. А це також не відповідає стрімким темпам зростання доходів населення [7].

Проаналізувати, як змінюється рівень заощаджень, можна, використавши дані рис. 4. Так, у 2002-2012 рр. населення України заощаджувало від 2,5 до 12,1 % отриманих доходів. При цьому суттєве збільшення реальних доходів в цьому періоді не дало очевидного поштовху до збільшення частки заощаджень.

Таким чином, наведені дані свідчать про існування протиріччя між стрімким зростанням реальних доходів та відносно незначними зрушенням в обсягах придбання споживчих товарів, нерухомості та рівні фінансових заощаджень. Сказане доводить недостатню достовірність розглянутих статистичних даних. Це, як і завжди, пояснюється, в першу чергу:

- недостатньою достовірністю первинної інформації;
- недосконалістю використовуваної методики збору й обробки первинної інформації;
- недосконалістю методики розрахунку статистичних показників.

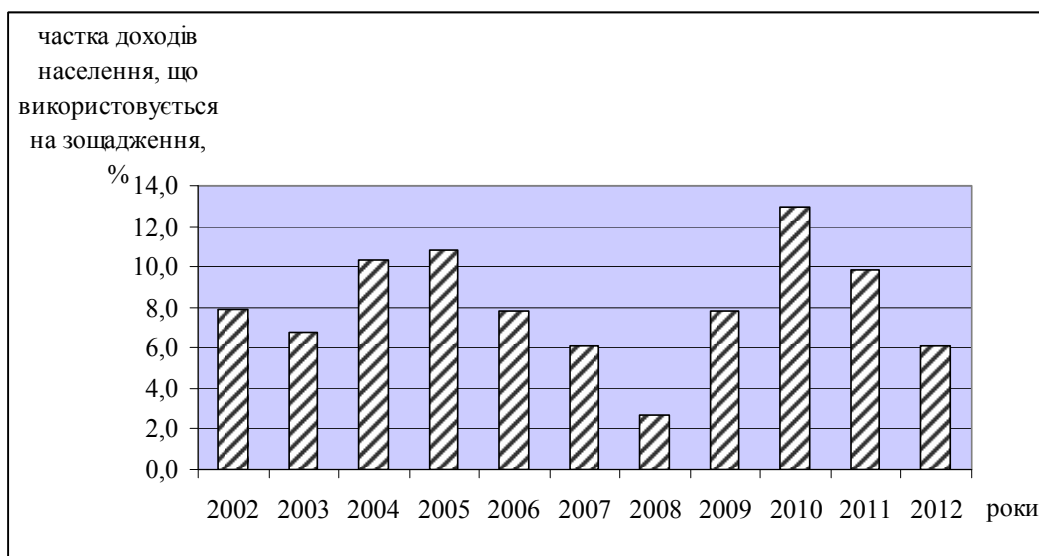

Рис. 4. Частка доходів населення України, використана на приріст фінансових активів у 2002-2012 рр. [1]

Окрім цього важливою причиною недостовірності даних про рівень абсолютної бідності є розмір прожиткового мінімуму. Згідно з законодавством України розмір прожиткового мінімуму (межа абсолютної бідності) має бути таким, щоб забезпечити нормальне функціонування організму людини, збереження його здоров'я та задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. [4]. Однак, встановлений державою розмір прожиткового мінімуму не дозволяє забезпечити виконання зазначених завдань. Так, за результатами вибірових досліджень щодо самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів, які проводить Держстат України, у 2012 р. члени тільки 0,8 % домогосподарств вважали, що доходи на рівні прожиткового мінімуму є достатніми, щоб особа не вважала себе бідною, а члени майже $\frac{3}{4}$ всіх домогосподарств вважали, що розмір таких доходів на одну особу на місяць має бути вищою за 2700 грн [8]. На думку голови Національного форуму профспілок України М. Якибчука, розмір прожиткового мінімуму має бути ще вище: станом на 1 квітня 2012 р., мав би складати не 1037, а щонайменше 3900 грн [6]. Якщо зважати на такі його розміри, то і мінімальна, і середня заробітна плата виявляться нижчими за прожитковий мінімум, а рівень абсолютної бідності значно підвищиться.

Якщо врахувати сказане, стає зрозуміло, яким чином одночасно можуть існувати дві майже протилежні оцінки бідності та соціальної нерівності в Україні. Так, з одного боку, за даними Держстату України в 2012 р. частка населення із середньодушовими доходами, нижчими за прожитковий мінімум, складала: 14,1 % – за грошовими доходами та 9,1 % – за загальними доходами (для порівняння у 2000 р. значення відповідних показників становило 87,9 % та 80,2 %, у 2008 р. – 25,6 % та 18,1 %). Щодо домогосподарств, то у 2012 р. 12,1 % з них мали середньомісячні грошові доходи в розрахунку на одну особу, менші за прожитковий мінімум; відносно загальних доходів відповідна частка домогосподарств становила 7,5 %. [1; 7].

Якщо ж межею бідності вважати 1,25 дол. США за паритетом купівельної спроможності (ПКС) на день, як це зроблено при оцінці бідності в Україні, яку здійснила ПРООН в межах дослідження людського розвитку, то результати будуть ще більш оптимістичними. Так, в доповіді 2013 р. зазначено, що частка населення України, що живе за вказаною вище межею бідності становить лише 0,1 %, а за національною межею бідності – 2,9 %. Порівняно з африканськими країнами, де проблема фізичного виживання стоїть дуже гостро, Україна має набагато кращі результати. Так, у Демократичній Республіці Конго на суму нижче 1,25 дол. США за ПКС на день живе 87,7 % населення, у Ліберії – 83,8 %, у Бурунді – 81,3 %. Отже, проблеми фізичного виживання та злиденності в сучасній Україні гостро не стоять [3, с. 160].

А, з другого боку, українські соціологічні та статистичні служби наводять зовсім інші дані. За результатами опитування, проведеного Центром Разумкова наприкінці 2011 р., бідними в Україні були 54,9 % населення; а 13,8 % – навіть злиденними. Якщо брати за основу порівняння стандарти розвинених країн, то бідними можна вважати понад 90 % населення країни [10]. Результати дослідження, що базується на використанні методу самоідентифікації, – опитування, проведеного Держстатом України, – є ще менш оптимістичними. Зважаючи на свій добробут у 2012 р., члени тільки 0,5 % домогосподарств України віднесли себе до середнього класу. Ще 31,5 % домогосподарств – до небідних, але ще й не середнього класу. А 68 % – вважали себе бідними. До заможних себе не віднесли члени жодного з домогосподарств [8].

Висновки.

Вищесказане дозволяє зробити висновки, що протягом 2000-2012 рр. Україна отримала певні позитивні результати у боротьбі з бідністю; що проблема злиденності для сучасної України не є загрозливою, на відміну від питання нужденності та незабезпеченості, які є вкрай болючими. Дійсно, більшість населення може задовольнити свої потреби у харчуванні (калорійність харчування населення України в цілому є задовільною: в 2012 р. вона складала 3353 кКал на добу; для порівняння значення цього показника у 1990 р. становило 3597 кКал, у 2000 р. – 2661 кКал), має житло (в середньому на 1 особу в Україні в 2012 р. припадало 23,7 м² загальної площі житла), доступ до освітніх і базових медичних послуг. Але рівень задоволення інших потреб залишається вкрай низьким. Так, скажімо, у 2012 р. середні витрати на відпочинок і культуру склали лише 2,0 % сукупних витрат домогосподарств, на освіту – 1,3 %, охорону здоров'я – 3,4 %, побутову техніку та поточне утримання житла – 2,3 %, ресторани і готелі – 2,5 %; одяг і взуття – 6,0 % [1].

Соціальна нерівність та бідність населення мають значні негативні наслідки, серед яких одним із головних є зниження людського потенціалу країни, особливо в сфері освіти та охорони здоров'я. Така ситуація не лише негативно позначається на поточній соціально-економічній ситуації, а є перешкодою для подальшого національного розвитку. Тому подолання соціальної нерівності та бідності є однією з найголовніших цілей для сучасної

України, від досягнення якої значною мірою залежить успішність її подальшого соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Електронний ресурс] : статистичний збірник // Державна служба статистики України. – 2013. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Демографічні чинники бідності [Текст] : моногр. / за ред. Е. М. Лібанової . – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
3. Доклад о человеческом развитии. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире [Електронний ресурс] / Пер. с англ.; ПРООН. – М. : Издательство «Весь мир», 2013. – 204 с. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2013_RU.pdf.
4. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 № 966-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966>.
5. Лібанова, Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу [Текст] : монографія / Е. М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
6. Прожиточный минимум должен быть не 1037 грн, а, по меньшей мере, 3900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/news/495782-projitochniy-minimum-doljen-byit-ne-1037-grn-a-po-menshey-mere-3900.html>
7. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
8. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2013 р.) [Електронний ресурс] : статистичний збірник // Державна служба статистики України. – 2013. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Соціальна держава: сутність, моделі, шляхи формування в Україні [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Л. С. Шевченко // Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – 2012. - № 3(10). – С. 113-286.
10. Соціологічне опитування «Яке з наведених суджень найбільшою мірою відповідає фінансовому становищу Вашої родини?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=139
11. Холод, Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках [Текст] : моногр. / Н. М. Холод. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 442 с.
12. Черенько, Л. М. Оцінка впливу державної соціальної підтримки на нерівність та бідність населення [Текст] / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 2. – с. 118-127.